

AYQAP MECMUASINDA TATARLAR VE TATARCA ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞLER

MEHMET GÜNEŞ ŞAHBAZ*¹

Öz: *Ayqap* 1911 yılının Ocak ayında ilk sayısı çıkan 1915 yılının Eylül ayına kadar dört yıl boyunca basımına devam edilen Kazak mecmuasıdır. *Troisk* şehrinde bulunan *Energia* adlı basımevi bu mecmuanın basımını üstlenmiştir. Mecmuanın dili Kazakçadır. Makalelerin basıldığı alfabe ise Arap alfabesidir. Mecmuanın adı olan *Ayqap*, yapılmayan işe duyulan pişmanlık belirten, ah vah etme anlamındaki *Ay-qap* ünleminden gelmektedir. *Ayqap* mecmuasında şu konular üzerine makaleler yazılmıştır; siyaset, sosyal konular, edebî eserlerin değerlendirilmesi, edebiyat ile ilgili konular, Kazakların ve özellikle de Kazak kadınlarının eğitimi ve bilinçlendirilmesi, kadınlar ve erkekler arasında fırsat eşitliği, tıp ve ziraat gibi alanlarda Kazak halkının doğrudan ihtiyaç duyduğu yenilikler hakkında bilgilendirmeler, yurttan ve yurt dışından haberler, okurlardan gelen mektuplar ve bu mektuplara cevaplar, Kazak tarihi, Kazak dili ve Kazakçanın imlâsı vb. konular. *Ayqap* mecmuasını önemli kılan Kazak millî uyanışının, millî benliğinin inşasının sembolü olan yayın organlarından biri olmasıdır. *Alaş Orda* hareketinin önemli isimleri bu mecmuada yazmış ve bu mecmua yardımıyla halkla ve aydınlarla iletişim hâlinde kalmışlardır. *Alaş* hareketinin fikrî altyapısını *Cedid* hareketi oluşturmaktadır. *Ceditçilik* Tatar muallimlerin önderliğinde Müslüman Orta Asya Türk toplulukları arasında hızla yayılmıştır. Makalenin amacı *Ayqap* mecmuasında yazan ve büyük çoğunluğu Kazakistan'daki Tatar mekteplerinde ya da Türkistan coğrafyasındaki *Usûl-i Cedid* mekteplerinde eğitim gören bağımsız *Alaş Orda Devleti*'nin temellerini atan aydınların makalelerinde, Tatarlar ve Tatarca üzerine neler yazdığının tespitidir.

Anahtar Kelimeler: *Ayqap* Mecmuası, Kazakça, *Alaş Orda*, Tatarca, Tatarlar

OPINIONS ABOUT TATARS AND TATAR LANGUAGE IN AYQAP JOURNAL

ABSTRACT: *Ayqap* is a Kazakh journal whose first issue was published in January 1911 and continued to be published for four years until September 1915. The printing house named *Energia* in the city of *Troisk* undertook the printing of this journal. The language of the journal was Kazakh. The alphabet which the articles are printed was the Arabic alphabet. *Ayqap*, which is the name of the journal, comes from the exclamation *Ay-qap*, which means regret for the work that has not been done. Articles were written on the

* Dr. Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, e-mail: guenes.sahbaz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2033-4302

Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 13.09.2023, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 04.12.2023)

DOI:10.47089/iuad.1359818

following subjects in this journal; politics, social issues, evaluation of literary works and issues related to literature, education, Kazakh women and their education awareness, equality of opportunity, information about the innovations that Kazakh people need directly in fields such as medicine and agriculture, news from Kazakhstan and abroad, letters from readers and answers to these letters, Kazakh history, Kazakh language and Kazakh orthography etc. What makes the *Ayqap* magazine important is that it is one of the publication organs that is the symbol of the Kazakh national awakening and the support of construction of the national identity. Important names of the *Alaş Orda* movement wrote in this journal and with the help of this journal, they stayed in contact with the public and the intellectuals. The intellectual infrastructure of the *Alaş* movement is the *Cedid* movement. It spread rapidly among Central Asian Turkic communities under the leadership of *Tatar* teachers and scholars. The aim of the article is to determine the intellectuals who wrote in the *Ayqap* journal and who laid the foundations of the independent *Alaş Orda State* the majority of whom were educated in *Tatar* schools or *Tatarstan*, what they were thinking and wrote on *Tatars* and *Tatar language* in *Ayqap* journal.

Keywords: Ayqap Journal, Kazakh Language, Alaş Orda, Tatar Language, Tatars

Giriş

Yirminci yüzyılın başlarında Kazaklar arasında aydın bir zümre ortaya çıktı. Bu aydınlar iyi eğitim görmüş kişilerdi. Hem Müslüman Türk coğrafyasından hem de Rusya üzerinden Avrupa'dan haberdarlardı. Bu isimler özellikle *Cedid* hareketinin Orta Asya Türk yurtlarında yarattığı heyecanın ortağı ve sözcüsü idiler. Vatan, hürriyet, millet, millî dil, millî tarih, millî kültür gibi kavramlar bu isimler yolu ile halka ulaşıyordu. Sadece Kazak halkının değil diğer Müslüman Türk halklarının da sorunlarını kendilerine dert edinmiş kişilerdi. Gaspıralı İbrahim Bey'in "*Dilde, fikirde, işte birlik*" şiarının temsilcileri olarak modern Orta Asya Türk kimliklerinin oluşumuna doğrudan etki ediyorlardı. Bu hareket yalnızca Kazakistan coğrafyasında değil, Türk dünyasının her köşesinde benzer zamanlarda alevlenen ateşin bir kolu idi. Bu hareketin Osmanlı coğrafyasında adı *Jön Türkler*, Tataristan coğrafyasında *Ceditçiler*, Kazakistan coğrafyasında *Cedid* hareketinin fikrî temellerini attığı, Tatar mekteplerinde eğitim gören ya da Tatar muallimler tarafından yetiştirilen aydınların oluşturduğu *Alaş* ya da *Alaş Orda* hareketiydi.

Alaş hareketi millî eğitim ve öğretim temasıyla şekillenmiştir. Okuryazarlık oranının artmasıyla millî uyanış ve farkındalığın artacağını düşünen bu aydınlar çok yazan bir nesli temsil eder. Başta makaleye konu olan *Ayqap* mecmuası olmak üzere *Kazak Gazeti*, *Sirke* gibi birçok yaygın organı ile halk kitlelerine ulaşma şansı yakalamışlardır. Basılan bu gazete ve mecmua niteliğindeki ürünler sadece kendi coğrafyalarında değil Türk dünyasının farklı köşelerinde de ulaşan ürünlerdi. Aynı şekilde Türk dünyasının farklı köşelerinde basılan diğer ürünler de Kazakistan coğrafyasına ulaşıyor buradaki okuryazar kesim tarafından Türk dünyasında gelişen hadiseler takip ediliyordu. Bu durumun en önemli kanıtı bugün Kazakistan kütüphanelerinde bolca bulunan dönemin Osmanlı gazeteleri ve Tataristan orijinal gazetelerdir.

Bu makalede Türk dünyasının değerli bir parçası olan Kazakların, millî benlik oluşturma sürecinde önemli bir yayın organı olan *Ayqap* mecmuasında yer alan makalelerden hareketle, dönemin Kazak aydınlarının eğitim yoluyla doğrudan etkilendikleri *Tatarlar* ve onların yazı dili olan *Tatarca* üzerine neler yazdıklarının tespiti yapılacaktır.

1. Alaş Hareketi ve Alaş Hareketinin Yayın Organları

Yirminci yüzyılın başlarında milliyetçilik akımının etkisi ile Avrupa'da yer alan çok uluslu birçok imparatorluk dağılmaya başlar. Aynı dönemde ise Avrupa'nın tersine Ruslar Türkistan coğrafyasında etkinliğini arttırmaya çalıştığı dönemdir. Türk kökenli birçok Orta Asya halkını kendi bünyesinde eritmeye gayret eder. Fiili olarak işgal ettiği veya etmeyi planladığı yerlerde yaşayan Türk azınlığı kültürel olarak da kendi içinde eritmeyi planlayan stratejiler geliştirir. Siyasi olarak hâkimiyetin uzun süreli olmasının dinî ve medenî değerlerde gerçekleştirilecek değişikliklerle olacağı görüşü ile Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarına ağırlık verirler. Bu politika doğrultusunda hem modern hem de eski yöntemleri kullanarak hedef azınlıkları kendi kültürlerinden uzaklaştırma ve unutturma gayreti içine girerler. Bu politikayı özellikle modernleşme kisvesi altına gizlemişlerdir. Sembolik değere sahip olan cami, mezar, medrese... eserlerin ortadan kaldırılmasıyla halkı kendi köklerinden uzaklaştırılması yöntemleri arasında yer almıştır. Ortak kültür değerleri, tarihî unsurlar tahrip edilerek ortak hafızanın silinmesine uğraşmışlardır. Yerleşim yerlerinin adı değiştirilmiş, hafızalardan silinmesi zor görünen bazı yerleşim yerlerini ise çeşitli bahanelerle yerleşime kapatmış ya da yeni yerleşim yerlerine taşımışlardır.

Ortadan kaldırılmaya çalışılan tüm bu değerler sadece bölgenin değerleri değil tüm Türk dünyasının ortak birikimi ve tarihî mirasıdır. Rusların bu saldırgan tutumuna karşı çıkan kurumlar ise dönemin eğitim kurumları olmuştur. Türk dünyasına yayılmış eski sistemle eğitim veren medreseler ve Cedîd hareketinin bir sonucu olarak Usûl-i Cedîd mekteplerinden yetişen yeni nesil kitle, yayılmacı Rus politikalarına ve asimilasyon çalışmalarına karşı sesini yükseltmiştir. Aydınlar Türk dünyasının dününü ve yarınını doğrudan hedef alan bu çalışmalara karşı direnmiştir. Kurdukları cemiyet, dernek ve partiler ile etraflarında daha bilinçli bir kitlenin kenetlenmesine önyak olmuşlardır. Bu dönemin aydınları Rus baskılarını mahallî bir tutumla ele almazlar. Rusların gelecekteki hedeflerinin bütün Türk coğrafyası için bir tehlike ve tehdit olduğu bilinciyle hareket ederler. Ortak düşmana karşı birleştirici bir dil kullanmışlardır. Türk dünyasının her köşesi ile irtibatlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Saray, 1993: 189). Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Rusların doğrudan asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıya olmayan Türkler de bu direnişin içinde yer alır. Örneğin 1877 yılında Orenburg şehrinde yaşayan Muhammed Rahim isimli kişi Osmanlı dâhiliye nazırına kadar ulaşmış ve bağımsızlık hareketinin başlayabilmesi için Osmanlı devletinden yardım istemiştir. İmkânları el verir ise bir lider arkasında toplanan Kazakların ayaklanabileceğini ve bağımsızlığını kazanabileceğini bildirir.

Osmanlı devleti bu duruma olumlu bakmış, gücü yettiğinde bu çağrıya karşılık vermiştir (Kurat, 1990: 95-96).

Türk yurtlarında eğitim veren birçok medrese ve Usûl-i Cedîd mektepleri de İstanbul ile doğrudan veya dolaylı olarak irtibat hâlinindedir. Bu okullarda muallimlik yapan birçok isim İstanbul'da ya da Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde eğitim görmüştür (Turan, 1996: 16).

Bu okullardan yetişen birçok Türkistan aydını kendi bölgelerinde Rusların asimilasyon politikalarına karşı çıkmıştır. Alaş hareketi de bu medreselerden ve okullardan yetişen aydınların oluşturduğu harekettir².

Alaş hareketi önceleri Ayqap (1912-1915) mecmuasında yazan bu mecmuanın yayın hayatının noktalanması ile Kazak Gazeti (1913-1918) etrafında toplanan aydınların oluşturduğu hareketin adıdır³.

Bu hareketin temellerini atan hadise 1905 yılında Ahmet Baytursunov ve Alihan Bökeyhan gibi isimlerin önderliğinde Semey şehrinde hazırlanan 14.500 Kazak'ın imzasını taşıyan Karkara Dilekçesi'nin Moskova'ya iletilmesidir. Bu dilekçede Rusların baskı, iskân, asimilasyon politikalarından hemen vazgeçmeleri talebi yer alır. Bu talepler Duma'ya iletilir. O dönem için azımsanamayacak halk kitlesinin desteğiyle bu talepler dile getirilmiş olsa da bir hareket etrafında birleşilmediği için Kazak aydınlarının talepleri Duma tarafında kişisel bir başvuru ve talepler listesi olarak görülmüştür. Ne yazık ki önemsenmemiştir. Buradan çıkartılan ders ile 1906 yılında Kazakların Anayasal Demokratik Partisi adıyla bir parti kurulur. Çarlık Rusya'ya karşı politikaları ile bilinen Kadet Partisi'ni kendilerine örnek alarak teşkilatlanma çalışmaları yapılır. Parti programı ise Kadet Partisi'nden farklı olarak tamamen Kazakların millî çıkarları doğrultusunda oluşturulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır; Rusların Türkistan'da yayılmacı politikasından hemen vazgeçmesi, Kazak halkına adaletli davranılması, Kazakların özgürce kendilerini ifade edebilecekleri ortamının sağlanması, Kazak çocuklarının okuması için okul, medrese ve üniversitelerin açılması vb. İşte bu hak arayışları, bu millî duruş Alaş Orda hareketinin temellerini atmıştır. (Erdem ve Shilmambetov, 2021: 23).

Alaş hareketinin sosyal ve kültürel yönden dönemin Kazak halkına katkısı çok önemlidir. Siyasî başarıları ise 1917 Kızıl Devrim'den hemen sonrasında bu hareketin kurduğu Alaş Orda hükümetidir. Bu hükümet Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mirjakıp Dulatov vd. isimler öncülüğünde Kazakların yaşadıkları coğrafya teşkilatlanarak I. Genel Kazak Kurultayı'nı toplamıştır. Bu

² Andican, A. (2003). Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi. İstanbul: Emre Yayınları.

³ Alaş edebiyatı üzerine yapılmış en ayrıntılı çalışma 2017 yılında yayınlanan "Alaş Edebiyetanuw" adlı eserdir. Aygul İsimakova tarafından hazırlanan eserin tarafımızca Türkiye Türkçesine aktarımı için Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel'in Türk Dil Kurumuna verdiği proje onay aşamasında beklemektedir. "Alaş Edebiyatı Araştırmaları" İsimakova A. – Almatı: "Kazak Ansiklopedisi" 2017, 480 sayfa.

kurultayda alınan ilk karar Alaş Partisi kurulması olmuştur. Millî bir tutumla yola çıkan bu partinin parti programında şu unsurlar yer aldı: Kişi dokunulmazlığı, Rusya'nın yönetim şekli, Kazakların özerkliği, Kazakistan'da fikrî hareketler, millî matbuat, dernek kurma özgürlüğü, din işleri, yargı mekanizması, vergilendirme, işçilerin hakları, eğitim, toprak meselesi. İçeriği açıklanan bu parti programı, Kazak gazetesinin 21 Ekim 1917 tarihli 251. sayısında yayımlandı.⁴

1.1. Kazak Gazeti ve Ayqap Mecmuası

Kazakların gazete ve mecmualarla tanışmaları 1870 yılında olmuştur. Taşkent'te çıkarılan *Türkistan Vilayetinin Gazeti* 1870 yılında Kazaklar için çıkartılan ilk gazetedir. Bu gazeteden sonra 1888 çıkmaya başlayan *Dala Valayatinin Gazeti* adlı gazete gelir. 20. yüzyılın başında *Serke* adlı gazete yeni yüzyılın Kazaklar adına ilk önemli yayın organı olmuştur. 1907'de St. Petersburg'da çıkan *Serke*'nin ömrü çok kısa sürmüş ilk sayısından sonra devamı sayıları ne yazık ki çıkartılamamıştır. Troitsk'te çıkan *Kazakstan Gazeti* 1911'de aralıklarla 20 sayı çıkmıştır. Sonrasında Petropavl'da 1913'te hem Tatarca hem de Kazakça yayınlanan *Yeşim Dalası* adlı gazete, Kazak basının ilk adımları sayılmaktadır (Türk, 2005: 133-134).

Kazaklar açısından iki yayın organı vardır ki bunların önemi diğerlerinden çok daha fazladır. Bunlar *Ayqap* (1912-1915) ve *Kazak Gazeti* (1913-1918)'dir. *Ayqap* ve *Kazak Gazeti* Alaş hareketinin en önemli isimlerinin yazdığı yayın organlarıdır. İlk başta eş zamanlı olarak Kazak halkıyla buluşan bu iki yayın organı 1915 yılında maddi yetersizliklerden dolayı *Ayqap*'ın yayınının durmasıyla yalnızca *Kazak Gazeti* yoluyla ortak misyonu devam ettirmiştir.

Ahmet Baytursinov, Mirjakıp Duvlatov, Alihan Nurmuhameduli Bökeyhanov, Jakıp Akbayev, Ahmet Cantalin, Moldağali Joldıbayev, Tahir Jomartbayev, Mağjan Jumabayev, Gabdulğaziz Musa, Muhametselim Keşimov, Bakıtjan Karatayev, Şahzaman Jıyaşef, Şekerim Kudayberdiyev, Muğallim Maldıbayev, Beyimbet Maylin, Saken Seyfullin vd. gibi dönemin en önemli isimleri bu mecmua ve gazete etrafında toplanarak Alaş hareketinin sözcülüğünü yapmıştır.

Ayqap ve *Kazak Gazeti*'nde yazan aydınların hiç biri şans eseri bu yayın orgalarında yer almaz. Bu aydınların hepsi millî bir görev ve aşk ile bu yayın organlarında makalelerini yayınlar. Bu makaleler yoluyla millî dil, millî edebiyat, tarih bilinci, kültür bilinci, hak, hukuk, adalet gibi kavramlar Kazak toplumunun gündeminde yer etmiştir. Baskıcı Rus emperyalizmi ve asimilasyon politikalarına burada yayınlanan makaleler yoluyla yanıt verilmiştir. Bu iki yayın organının yoğunlaştığı iki ana mesele bulunur. Bunlar Kazak millî kimliği ve eğitim meseleleridir. Kazak Gazeti'nin 1913 yılında çıkan "Saygıdeğer Okurlar" adlı makalede bu gazetenin amacı şu şekilde açıklanmıştır: "Öncelikle gazete; halkın gözü, kulağı ve dilidir. İnsana göz, kulak ve dil ne kadar gerekliyse bir halka da

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Yorulmaz, O. (2016). Alaş Orda Hareketi . BELLETEN , 80 (289) , 939-976 . DOI: 10.37879/belleten.2016.939

gazete öyle gereklidir. Gazetesi olmayan yurt, gazetesi olan diğer yurtların karşısında kulağı olmayan sağır, dili olmayan lal, gözü olmayan kör gibidir. İkinci olarak gazete; halka hizmet ulaştırır. Bilim ve fikir adamları gazete aracılığıyla halkın önüne düşüp ona yol gösterir. Üçüncü olarak halka bilgi dağıtır. Dördüncü olarak; halkın avukatlığını yapar.”(Türk, 2005: 133-134-135). *Kazak Gazeti* Kazak halkını bilinçlendirmeyi, halkın gözü kulağı olmayı kendine şiar edinmiş bir gazetedir. Milli bir duruş ve toplu yol gösteren didaktik bir metot benimsenmiştir. 1917 yılında çıkan yazılarda özellikle hak ve hukuk üzerine yazılar yazılmıştır. Seçimler öncesi adalet ve demokrasi üzerine kaleme alınırken Kazak Kurultayı sonrasında seçime giden Kazak halkına bu gazete yoluyla adaylar tanıtılmıştır. Alaş partisinden aday olan adaylara bakıldığı zaman adayların büyük bölümünün *Kazak Gazeti* yazarlarından oluştuğu da görülmektedir.

Kazak Gazeti'nin 41 kişiden oluşan yazar listesindeki 26 kişi 1937-38 yıllarında öldürülmüştür. Ne Dünya tarafından ne de Türkiye kamuoyu tarafından bilinmeyen soy kırımına maruz kalmış bu aydınlar milliyetçilik, Turancılık, Türkiye'ye casusluk suçlamalarıyla katledilmiştir (Türk, 2005: 138).

Ayqap 1911 yılının Ocak ayında ilk sayısı çıkan 1915 yılının Eylül ayına kadar dört yıl boyunca çımaya devam eden Kazak mecmuaları arasında çok önemli bir yere sahip mecmualardan birdir. Mecmua *Troisk* şehrinde bulunan *Energia* adlı basımevi tarafından basılmaya başlanmıştır. Mecmuanın dili Kazakçadır. Makalelerin basıldığı alfabe ise Arap alfabesidir. Basılmaya başlandığı ilk yıl ayda bir sayı, sonraki yıllarda ise ayda iki sayı olacak şekilde yayımlanır. *Gabdulğaziz Musağaliyev* 1912 yılında yayınlanan mecmuanın 4. sayısında, “*Ayqap* Mecmuasını İlerletmek Üzerine” adlı makalesinde o dönemde derginin binlerce okuyucusu olduğunu vurgular. Derginin editörü dönemin tanınmış isimlerinden olan *Muhammedjan Seralin*'dir. Mecmuanın adı olan *Ayqap* sözcüğünün manası yapılmayan işe duyulan pişmanlık belirten, ah vah etme anlamındaki *Ay-qap* ünleminden gelmektedir. *Ayqap* mecmuasında şu konular üzerine makaleler yazılmıştır; siyaset, sosyal konular, edebi eserlerin değerlendirilmesi ve edebiyat ile ilgili konular, eğitim, Kazak kadınları ve onların eğitimi bilinçlendirilmesi, fırsat eşitliği, tıp ve ziraat gibi alanlarda Kazak halkının doğrudan ihtiyaç duyduğu yenilikler hakkında bilgilendirmeler, yurttan ve yurt dışından haberler, okurlardan gelen mektuplar ve bu mektuplara cevap, Kazak tarihi, Kazakça ve Kazakçanın imlâsı ile ilgili konular vb. *Ayqap* mecmuasını önemli kılan Kazak millî uyanışının, millî benliğinin inşasının sembolü olan yayın organlarından biri olmasıdır. 1915 yılında maddi imkansızlıklar nedeniyle basımına son verilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere bu tarihten itibaren bu mecmuada yazan dönemin aydınları *Kazak Gazeti*'nde yazılarına devam etmiştir.

2. Kazaklar ve Tatarlar Arasındaki İlişki

19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başında Kazak aydınlarının en önemli gündemi Kazak halkının eğitimi meselesidir. Dönemin gazete ve

mecmularından anlaşılacağı üzere eğitim konusu en önemli tartışma konularındandır. 19. yüzyılın sonlarında Kazaklarda eğitim sistemi iki farklı eğitim kurumunun esaslarına göre yapılmaktaydı. Bunlardan biri olan medreselerde İslamî tarzda eğitim alıyorlardı ya da Rusların açmış olduğu okullarda Çarlık Rusya'nın eğitim sistemine göre şekillenmiş usullerle eğitim görebiliyordu. Rusça öğretilen okullar sadece Kazaklar tarafından sadece dünyevî konularda eğitim verdiği için eleştirilmekteydi. *Buhara, Semerkand, Taşkent, Kazan, Ufa, Orınbor, Troitsk* şehirleri eğitim merkezleri hâline dönüşmüş birçok Kazak bu merkezlere eğitim almak üzere gidiyordu. Bu merkezdeki muallimlerin ekseriyeti Tatar, Nogay ve Başkurt muallimlerdi. Kısacası Kazakların hocaları yol gösterenleri Tatar ya da Başkurt eğitimcilerdi (Buran ve Alkaya, 2007: 278). Kazak uyanış hareketinin önemli isimleri *Ahmet Baytursunulı, Mağjan Jumabay* gibi isimler bu muallimlerin yetiştirdiği öğrencileriydi. Tatarların Kazakların edebiyat ve siyaset alanında kendi kimliklerinin oluşmasında etkileri çok büyük olmuştur. Buna etki eden en önemli unsur *Ceditçilik* hareketidir. Bu hareket ilk olarak dinî konular üzerine yeni düşünceler geliştiren bir oluşum olarak doğmuştur. İdil-Ural bölgesinde *Abdunnasır Kursavi* ve *Şahabettin Mercani*'nin öncülüğünde Türkistan coğrafyasında hızlıca yayılmıştır. Hareketin adı olan *Cedîd* zamanla Rus hâkimiyet alanı içerisinde yaşayan Müslüman Türk unsurların reform, değişim ve özgürlük isteklerini ifade eden bir deyim hâline gelmiştir (Andican, 2003: 25). *Gaspıralı İsmail Bey*'in “dilde, fikirde, işte birlik” görüşünün eğitime yansımaları olan *Ceditçilik, Panславizm* karşı çıkmış ve Türk dünyasının aydınlanma hareketi olarak görülmüştür. Çarlık Rusyası'nın egemenliği altında yaşayan Türk ahali için Ruslaştırılmış bir kimlik oluşturulması, asimile edilmesi siyasetine karşılık *Ceditçilik* hareketi ortak ve güçlü bir Türk dili sayesinde güçlü bir Türk kimliğinin oluşturulmasını ve kültürel değerlerin korunmasını amaçlamıştır (Kovaltskaya, 2002: 645). Eğitimde yeni ve reformist bir yapı olarak ortaya çıkan *Usûl-ü Cedîd* başlarda Osmanlı yenileşme akımlarına benzer bir yapıdaydı. Gaspıralı İsmail ile ilk olarak Kırım'da sonrasında ise bütün Rusya'nın Müslüman halkları arasında yayıldı (Muhammedin, 1998: 35). Bu akım bu yeni düşünce yapısı önce Rusya'daki Türklerin hepsinde etkisini gösterdi. Daha sonra ise Tatarlar ve Başkurtlar yoluyla Orta Asya'da da etkisini hissettirdi. Kazakistan'daki muhafazakâr şairler ve yazalar on dokuzuncu yüzyılın sonlarında *Ceditçilik* hareketini ve ona olan taraftarlıklarını bildirmeye başladı.

Ceditçilik hareketi yolu ile Orta Asya Müslüman Türk ahali arasında Tatarların Başkurtların ve Nogayların etkisi arttı. Önce din alanında kendini gösterdi. Daha sonraki dönemlerde ise eğitim, basın, yayın, kültürel hayat gibi hemen hemen her alanda kendini gösterdi.

İdil-Ural bölgesinde gelişimini tamamlayan *Ceditçilik* görece hızlı bir şekilde Kazakistan coğrafyasında da etkili bir hareket haline dönüştü. Kazakistan ve Özbekistan'da açılan *Ceditçi* muallimlerin ders verdiği medreseler yeni nesil Kazak gençleri, aydınları arasında *Ceditçi* bir sınıfın oluşmasına sebep oldu.

Başkurt, Tatar ve Noğay Ceditçilerinden feyz alan Kazak aydınları Kazakistan'ın farklı yerlerinde *Usûl-ü Cedîd* sisteminde eğitim veren okullar açtı. Uygulanan bu yeni tarz eğitim yeni yeni gelişmekte olan Kazak yayın organlarıyla da desteklenmekteydi.

Mağjan Jumabayev, Muhammedjan Seralin, Beyimbet Maylin, İşangali Arabayev, Mustafa Orazayev, Jiyengali Tilevbergenov gibi dönemin önde gelen isimleri daha küçük yaşlarda tanıştıkları *Ceditçilik* düşüncesinin daha yaygınlaşması için çaba göstermiştir. Yüzyılın başında *Âliye Medresesi*'nde okuyan Kazaklar 1916'dan sonra *Usûl-ü Cedîd* okullarının yaygınlaştırılmasını teşvik etmek için *Sadak* adlı bir dergiyi elyazması ile çıkartmışlardır. Amaçları Kazakların eğitim sorununa bir nebze de olsa yardım edebilecek bu yeni usulün yaygınlaştırılmasının sağlanmasıdır. Bu derginin ana amacı Tilevbergenov'un yazdığı "*Öğretmenlik Hakkında*" makalede açıklandı. Ona göre "Medreseyi bitiren Kazak öğrencilere ilk olarak sahtekâr mollaların peşinden gitmemesi için Kazakistan'ın farklı yerlerinde *Usûl-ü Cedîd* ile eğitim verilmeli. Bu sistemle eğitim veren okulların sayısı artmalı" (Özdemir, 2009: 157).

Kazakların 20. asrın başında Rus okullarından farklı olarak Müslüman medrese eğitiminde *Kadimci* ve *Ceditçi* olmak üzere iki yöntem söz konusuydu. *Kadimci* eğitim Arap harfleri ile yapılan dinî eğitimdi. *Ceditçi* yeni tarz eğitimde ise imlada ve alfabede küçük de olsa farklılıklar bulunmaktaydı. Bunun yanında *Ceditçi* okullarda derslerde de farklılık söz konusuydu. Din konulu dersler yanında tarih, coğrafya, matematik, felsefe gibi dersler de müfredatta yer almaktaydı. Kazaklar arasında bu usulü yaygınlaştıran Ahmet Baytursınu oldu. Bu yönüyle baktığımızda Kazaklar arasında okuryazarlığın artmasında Kazakistan coğrafyasında açılan *Ceditçi* medreselerin önemi çok büyüktür (Şahbaz, 2023: 38-39-40).

Ceditçi medreseler sadece Kazakistan'da değil Türkistan coğrafyasının farklı yerlerinde eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Başta Tataristan olmak üzere, Özbekistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan aydınları bu yeni sistemin doğrudan ve dolaylı olarak yetiştirdiği sınıfları teşekkül etmiştir. Bu yönüyle bakıldığında başta Tatar muallimler olmak üzere, Başkurt ve Nogay muallimler Türkistan coğrafyasının eğitimine büyük katkı sağlamıştır. *Usûl-i Cedîd* mekteplerinde öğretilen yazı dili ise yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kullanılan gazete ve mecmuaların yazı dili olmuştur. Bu yazı dili her ne kadar Tatarlar tarafından öğretiliyor olsa da herhangi tam olarak herhangi bir lehçenin yazı dili olarak doğrudan temsil etmemektedir. Bu yazı dili lehçe unsurlarının yer aldığı fakat kullanılan kelime kadrosunun ve gramer öğelerinin ortak bir yazı dilini temsil edecek şekilde özenle seçildiği yazı dilidir. Bu yazı dilinin özellikleri hem *Ayqap* hem de *Kazak Gazeti*'nde yazılan makalelerde kendini göstermektedir. Bu yazı dili günümüz Orta Asya Türk lehçelerinin yazı dillerine göre bir Türkiye

Türklerinin gazete ve mecmularının yazı diline çok daha yakın özellikler göstermektedir.⁵

3. Ayqap Mecmuasında Tatarlar ve Tatarca Üzerine Görüşler

İncelemenin bu kısmında *Ayqap* mecmuasında basılmış olan ve konusu Kazakça, Kazaklarda dil ve imla meseleleri olan makalelerde tarama yapılmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere *Kazaklar* ve *Tatarlar* arasında eğitim yoluyla özellikle de *Usûl-i Cedîd* etkisiyle doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Taranan makalelerde bu bağa dair unsurların tespiti yapılmıştır. Örnekledirmeler makalelerin yazılış tarihleri baz alınarak sıralanmıştır.

Tespit edilen ilk yazı Ayqap mecmuasının 4. sayısında çıkan *Cazuw Tertibi* yani *İmla Esasları* adlı makaledir. *Ahmet Baytursinov* tarafından kaleme alınan makale *Ayqap* mecmuasının 1912 4. Sayısında çıkmıştır. Makalenin konusu Kazakçaya uygun bir imlânın geliştirilmesidir. O dönem kullanılan Arap harflerinin Kazakçanın kendine has seslerini karşılamakta zorlandığını belirten *Baytursinov* ilave harfler ile okuma ve yazmanın kolaylaşabileceğini belirtir. Kazak okullarında Kazakların eğitim gördüğü kitapların Kazakça yerine Tatarca, Türkçe, Farsça, Arapça yazılmış olmalarını eleştirir ve ders kitaplarının yeniden değerlendirilerek anadilde yazılması gerektiğini savunur. Bu yazıda Kazakçanın imlasına yönelik yeni öneriler de belirtilmiştir.

1. Ahmet Baytursinov, Cazuw Tertibi, Ayqap, 1912 4. Sayı:

“Kazakçayı okuyazar olabilmek için kullanılması gereken zaman ne yazık ki başka şeylerin öğrenilmesi için kullanılıyor. Bir Kazak, Rusçadan okuyarak 6-7 yılda öğreneceği bilgileri Kazakça üzerinden okuyarak üç yılda öğrenebilir. Rusça okuma yazmayı tam olarak öğrenmek için 8-9 yıl gerekir. Kazakça okur ve yazar olmak için ise iki yıl yeterlidir. Kazakça tahsil ile kastettiğim İslami yöntemlerle öğretilen Kazakçadır. Bu yöntemle verilen eğitimin gereksiz birçok yönü bulunur. Bu sistemle alınan eğitim ile Kazakçanın öğrenilmesi Rusça öğrenmek kadar zordur. Bunun en önemli sebebi medreselerde kullanılan kitapların Tatarca, Türkçe, Farsça, Arapça olması ya da bu dillerin birbirine girdiği kitaplardan oluşmasıdır. Bunlar çocuklara bir şey öğretmekten çok onların kafasını karıştırır. Bu yüzden tahsil ne kadar gerek ise o tahsil için kullanılacak kitapların hazırlanması da o kadar gerekli bir durumdur. İşte tam da bu yüzden Kazaklara has bir imla ile Kazakça yazılmış ders kitaplarının hazırlanması elzemdir. Bu tartışılmalıdır. Ancak bu şekilde Kazaklar arasında bir imla birliği sağlanır ve her Kazak farklı bir imla ile yazmaz.”

Bir diğer makale *Baytursinov*'un makalesi ile paralel düşüncelerin dile getirildiği ve mecmuanın aynı sayısında yayımlanan *Til Tuwrasında* yani *Dil Hakkında* adlı makaledir. *Muğallim Maldıbayev* tarafından yazılan makalede Kazakların diğer Türk halkları ile kardeş bir halk olduğu fakat eğitim konusunda anadil hassasiyetinin gelişmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle ilköğretimde

⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şahbaz, M. G. (2023), *Kazak Yazı Dilinin Kuruluşu (1870-1926)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ilk dört yıl için kullanılan ders kitaplarının Kazakça ile yazılması gerektiği vurgulanmıştır. Kazakçanın da en az diğer Türk dilleri kadar aziz olduğu vurgulanırken yazma ve konuşma esnasında Arapça, Farsça kelimelerin Kazakça içerisinde çokça kullanılması eleştirilmiştir. Türklerin ve Tatarların bu yanlış yaptığı vurgulanmıştır. Kazakların aynı yoldan gitmemesi gerektiği dile getirilir. Bunun da ancak Türklerin ve Tatarların yazdığı ders kitapları yerine daha sade bir Kazakça ile yazılan ders kitapları ile eğitimle mümkün olduğudur. Makalenin son kısmında ise okurlara da konu hakkındaki görüşlerini bildirmeleri için sorular sorar.

Muğallim Maldıbayev, Til Tuwrasında, Ayqap, 1912 4. sayı:

“Tatarlar “kişi” diyor bizler ise “kisi” diyoruz. Türklerin, Tatarların, Kazakların aynı ananın çocukları olduğunu tarih bilmez kişi bile dillerine bakıp anlar.” ... “Rusya’daki Tatar kardeşlerimiz Türkler kadar olmasa da Arapça, Farsça sözcüklerle yazmayı marifet sayar oldular. “Vakit” gazetesinin son sayısını okursanız ne demek istediğimi anlarsınız. Bu sözcükleri iyi bir tahsil görmemiş birinin anlaması zordur. Halkın anlamadığı bir gazetenin gayesi nedir?” ... “Ölümcül bir hastalıktan nasıl kaçınıyorsak yabancı sözcükleri kullanmaktan da öyle kaçınmalıyız.” ... “Bir Kazak okula başladığında ilk dört seneyi Kazakça üzerinden okumalıdır. Devamını getirecek imkânımız yok ise de problem yok. İlk dört yıllık eğitimi Kazakça alan çocuk eğitimin devam eden yıllarında Kazakça yazma konusunda sıkıntı yaşamaz. Bu benim düşüncemdir. Diğerleri ne düşünür bilmem bu yüzden sizden şu suallerime cevap vermenizi rica ediyorum.

1. Kazakların bilgilenmesi için Tatarların çıkardığı gazete ve mecmualar yarar sağlıyor mu? Kazaklar bunları okuduklarında anlıyor mu?
2. Kazak balaları için Tatar mekteplerindeki Tatarca kitaplar mı yoksa Kazakça yazılmış kitaplar mı daha çok yarar sağlar?
3. Türk milletleri olarak kendi dillerimizde gazete ve kitaplar çıkarsak birbirimizden uzaklaşır mıyız?”

Tespit edilen bir diğer makale *Şahzaman Jiyâşef*’in *Ayqap*’ın 1912 6. sayısında çıkan *Birge Qozğalayıq!* yani *Birlikte Hareket edelim!* adlı makalesidir. Bu makale *Ayqap*’ın 4. sayısında Baytursinov ve Maldıbayev’in yazılarına cevap niteliğinde yazılmış bir makaledir. *Şahzaman Jiyâşef* bu makalesi ile bu iki yazıyı eleştirir ve öne sürülen görüş ve önerilerin Kazakların ve Kazakçanın çıkarına olmadığını savunur. Bu görüşlerin Kazakları Türk dünyasından ayrı bir yere koymak anlamına gelebileceğini dile getiren *Jiyâşef*, Türklerin birlikte hareket etmesi gerektiğini yani bölüneni bürü yer görüşünü savunmaktadır. Çok sert bir tonda yazılmış makale yeni bir Kazak imlasının oluşturulmasına gerek olmadığı, yeni imlanın *Tatarlar* ve *Türkler* ile benzerlik gösteren dönem imlasından uzaklaşılır ise bu Türk halklarının da birbirinden uzaklaşması riskini doğuracağını ifade eder. *Baytursinov*’u Türkler arasında bölücülük yapmakla ve Tatarlardan haz etmediği için *Gaspıralı İbrahim*’in yolundan gitmek istemediği için yeni kitap ve imla istemekle suçlar.

Şahzaman Jiyaşef, *Birge Qozğalayıq!*, Ayqap 1912 6. sayı:

“... Ahmet Baytursinov'un İslami mekteplerde okuma yazma öğrenmek zordur, burada okuma yazma öğrenmek Rusça öğrenmek için harcanan zaman kadardır gibi görüşleri boştur. Kendisi mekteplerde “Usül-i Cedide” ve Kazakçası ile “Töte Okuw” nedir sanki bilmez gibi davranıyor. Bu mekteplerde bir Kazak en fazla üç ayda okuryazar olur!

Ben Ahmet Bey bunları bilmiyor “cahildir” demek istemiyorum. Ama belki de Türkçe verilen eğitimi düzene koyan kişi Gaspıralı İsmail Bey'dir ve o da bir Tatar'dır diye onların üstatlığını kabul etmek istemiyordur... Ağzın eğriyse aynaya kızmaz! ... Kazaklar için yeni bir imlaya ihtiyaç yoktur. Muhterem İsmail babamızın koyduğu imla sadece Tatarlar ve Kazaklar arasında değil Hindistan'ın Müslüman tebaası arasında kabul görmüştür. Her milletin üstün bir özelliği vardır. Mesela Kazaklarinki Türklüğün saflığını, temizliğini, geleneksel adetlerini muhafaza etmesidir. Tatarların üstün özelliği de muallimliği iyi bilmeleri neyi nasıl öğreteceklerine çok kafa yormuş olmalarıdır.”

Tespit edilen makalelerden bir diğeri Muhammedğali Esengeldin tarafından Ayqap'ın 1912, 7. sayısında yazdığı *Til Tuwrasında* yani *Dil Hakkında* adlı makalesidir. Bu makale Maldıbayev tarafından aynı adla yazılan makaleye cevap ve eleştiri niteliğindedir.

Muhammedğali Esengeldin, *Til Tuwrasında*, Ayqap, 1912 7. sayı:

“Maldıbayev efendi Ayqap mecmuasının 4. sayısında bir makale yazmış ve şu sorulara cevap aramış...

Birinci sorusuna cevabım şudur: Kazakların aydınlanması için sadece gazete ve mecmualar yetmez. Bütün Tatar matbuatını ve edebiyatını bilmemiz gerekir. Kazaklar için aydınlanma Tatar dilini anadilimiz gibi bilmemizden geçer. Tatarca işlenmiş bir dildir. İlmî, fennî, edebî kitapların sayısı çoktur. Kazak halkı onlardan yararlanmalıdır. Biz bir gün onların seviyesine gelene kadar Kazaklar olarak pişmiş aşı yesek fena mı olur? Bir Kazak ilk okuduğunda olmasa da okuya okuya Tatar dilini en sonunda anlar. Tatar edebiyatından dilinden kaçmak değil aksine yakınlaşmak gerekir.

İkinci soruya cevabım: Kitapların Kazakça yazılması gerektiği söylenmiş. Yazılın yazılmasına da Kazakça yazılmış kitaplar üzerinden Kazakça anlatacak Kazak muallimimiz var mı? Bu muallimleri yetiştirirsek hangi kitabın okutulduğu teferruat olur. Tatar kardeşlerimizin mekteplerinde okutulan kitapların bize artık faydası yoktur diyeceğimiz günlerin gelmesine daha zaman var.

Üçüncü soruya cevabım: Farklı lehçelerde kitaplar yazıyoruz diye birbirimizden uzaklaşmayız. Aksine kardeşliğimiz artar. Aynı lehçede yazmak bugün için zaten mümkün değil. Tatar dilini Kazak ve Başkurt anlar, anlamaya çalışır ise Tatar da Başkurt ve Kazak ne diyor diye bakarsa buradan tüm dünyaya ışık saçacak ortak bir dilin çıkabileceğini ümit edebiliriz. Bu hemen gerçekleşmesi umulan bir durum değildir. Aramızdan ne Puşkinler çıktı ne de Lermonovlar. Abdullah Tukaylarımız ya da Ayaz İsakiler de daha ortada yok. Söylenecek söz çok ama mecmuada yer kaplasın istemiyorum.”

Tespit edilen makalelerden bir diğeri *Mirjakıp Duvlatov*'un *Ayqap*'ın 1912 yılında çıkan 8. sayısında yer alan *Cazuw Tertibi* yani *İmla Esasları* adlı makalesinden alınmıştır. Bu makalenin yazılmasının sebebi Malbıbayev ve özellikle de *Ahmet Baytursinov*'un yazdığı makalelerde dil ve imla hakkındaki düşüncelerin ağır şekilde eleştirilmesidir. *Mirjakıp Duvlatov* bu eleştirilerin yersiz olduğunu savunur. *Baytursinov*'un bölücülük yapmadığını sadece Kazakların eğitim meselesinin çözümüne dair kendi görüşlerini bildirdiğini belirtir.

Mirjakıp Duvlatov, *Cazuw Tertibi*, *Ayqap*, 1912 8. sayı:

“... *Ayqap*'ın 6. sayısında Şahzaman Jiyaşef adlı şahıs Ahmet Baytursinov'un imla esaslarını tamamen yanlış anlamış. Ahmet Baytursinov ne demiş bakmadan Tatarlardan başka bir yol arıyor diye onu eleştirmiş. Tatarların *Usül-i Cedide*'si yeni esaslar demektir. Ahmet Bey de yeni bir yol aramaktadır. Eğer ki Baytursinov Kazakların eğitmekte daha kolay bir yol bulur ise Tatar yazarlar buna kızar mı?

Jiyaşef'in Tatarların imlasında eksik yok her şeyleri tamdır demesi yanlıştır. *Usül-i Cedid* ile öğrenim Tatarlar arasında yayılabildi çok çok uzun bir geçmişe dayanmaz. İmla ve yazım kılavuzları bile Tatarlar arasında yeni yeni görünür oldu. Onların alfabelerinde de Tatarcaya has bazı seslerin işaretlenmediği de malumdur, Tatarca'yı tam olarak karşılayan bir alfabeleri de yoktur. Tatarlar arasında kendi imlalarını eleştirenler de bulunmaktadır...

Jiyaşef'in “Birlikte hareket edelim ..., Türk balaları..., Hâdi Maksûdî'nin Alfabetesi..., İsmail Gaspıralı'nın Hindistan Müslümanları da el süttünde tuttu...” gibi kısımları gördüm. Yazının 7. sayıda kalan sonunu okuyamadım. Bizim Kazaklar da diğer Türk balaları ile aynı alfabeti kullanırlar bu imla esaslarını benimsiyor... Doğrudur hepimiz Türk'üz ve doğrudur ki bereket birlikten beraber hareketten doğar. Lakin birkaç harfi değiştirdik diye Türk kavimlerinin dışında mı kalacağız? Kalabalık Türk ailesinin bir koluyuz. Kazaklar kendi soydaşlarından geride kalmamak için eğitimde, öğretimde bazı kısa yollar bulması, ilerleme sağlaması sevindirici değil midir? Eksiklerimizi görmeyip, hatalarımızı düzeltmeden “Biz de Türk balasıyız!” diyerek bilimin hızla ilerlediği bugünlerde sadece tarihe sığınarak yarışa dâhil olabilir miyiz? Ahmet Baytursinov'un önerdiği imla esasları gelirse Türklerin, Tatarların, Farsların eserlerini okuyamaz mı olacağız? Bu imla ile eğitim gören bir Kazak yarın Tatar mektebine gitse Arapça ve Farsça öğrenmek istese onun önerdiği alfabede olmayan üç beş harfi birkaç derste öğrenirir...”

Sonuç

Alaş hareketi ve bu hareketin başardıkları Türk dünyası içerisinde önemli bir yere sahiptir. Sovyet dönemi baskıları ile yıldırılan, yasaklanan, sürgün edilen, katledilen *Vahit Türk*'ün adlandırılmasıyla “aydın soykırımı”na uğrayan bu aydınların Türk ve dünya kamuoyuna taşınması gerekir. Türkiye’de *Alaş* hareketi üzerine yapılan çalışmalar genel olarak hareketin ortaya çıkışı ve sonrasında görülen gelişmeler üzerinden şekillenmiştir. Hareketin fikrî altyapısını oluşturan *Ceditçi* eğitim faaliyetleri, Tatarların bu faaliyetler içerisindeki yeri, Tatar yayınlarının Kazak aydınları üzerindeki etkisi ayrıntılı şekilde araştırılmalıdır. İncelenen metinlerde Tatarlar ve Tatarca üzerine sarf edilen sözler Kazaklar ve

Tatarlar arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu yazılarda Tatarlar Türk dünyasının muzileri yani Türk dünyasına ışık saçanları olarak görülmektedir. Tatar yayınlarının takibinin ve Tatarca anlamının zaruri olduğu vurgulanmaktadır. İbrahim Gaspıralı, Abdullah Tukay, Hâdi Maksûdî gibi isimlerden hürmetle bahsedilmiştir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Mehmet Güneş Şahbaz (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

- Andican, A. (2003). *Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Burhan, A., Aklaya, E. (2007), *Türk Lehçeleri*, Ankara: 5. Baskı Akçağ Yayınları.
- Erdem, T., Shilmambetov, S. (2021). “Alaş” Partisi ve Kazak Millî Aydınlanma Süreci: Kimlik ve Din. *SDE Akademi Dergisi*, 1 (3), 12-35
- Kovaltskaya, S. (2002). “Kazakistan’da Ceditçilik”. *Türkler*. (Çev. Hatice Babavatan) XVIII Ankara: ss: 644-651.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Sevinç Matbaası: Ankara
- Özdemir, E. (2009). “Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi”, Ankara: *Bilig*, Kış / 2009, Sayı 48, ss: 157-176.
- Saray, M. (1993). *Kazak Türkleri Tarihi: Kazakların Uyanışı, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık*: İstanbul.
- Subhanberdina, U., Devitov, S. (1995). *Ayqap*. Almatı: “Kazak Ansiklopediyası” Bas Redaksiyası.
- Subhanberdina, U., Seyfulina, D.S. (1996). *Kazak Kitabının Şeciresi*. Almatı: Ravan.
- Şahbaz, M. G. (2021). “*Ayqap Dergisinde Kazakçanın İmlası Üzerine Tartışmalar*” Uluslararası Türkoloji Kongresi (Türkistan 20-22 Ekim 2021), ed. Prof. Dr. Bülent Bayram, Dr. Cemalettin Yavuz, Dr. Merve Yorulmaz Kahve, Dr. Tolga Bayındır, Dr. Nassiba Junayeva, Madina Moldasheva, Roza Yesbalayeva ss. 807-817, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Türkistan.
- Şahbaz, M. G. (2023). *Kazak Yazı Dilinin Kuruluşu (1870-1926)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Turan, Ş. (1996). *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap: İstanbul.
- Türk, V. (2005). *Kazak Gazeti, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 19, s. 131-138.

НЕСКОЛЬКО МНЕНИЙ О ТАТАРАХ И ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ В ЖУРНАЛЕ «АЙКАП»

АННОТАЦИЯ

«Айкап» — казахский журнал, первый номер которого вышел в январе 1911 года, продолжал издаваться в течение четырех лет до сентября 1915 года. Печатью журнала занималась типография «Энергия» в г. Тройск. Язык издательства – казахский. Статьи печатались на арабском алфавите. Журнал издавался один раз в месяц в первый год выхода и два раза в месяц в последующие годы. В 4-м номере журнала, вышедшем в 1912 году, Габдулгазиз Мусагалиев в своей статье «О продвижении журнала «Айкап» подчеркивает, что в то время, у журнала были тысячи читателей. Редактором журнала является Мухаммеджан Сералин, одно из известных имен того периода. Значение слова Айкап, которое является названием журнала, это возглас вздоха и сожаления о не сделанной работе, является восклицанием: Ай-кап. В журнале «Айкап» издавались статьи на следующие темы: политика, социальные вопросы, концепция литературы и критика произведений, образование, казахстанские женщины и их информированность об образовании, равенство возможностей, информация об инновациях, которые нужны казахстанцам непосредственно в таких областях, как медицина и сельское хозяйство, новости внутри страны и из-за рубежа, письма читателей и ответы на эти письма, история Казахстана, казахский язык и темы, связанные с языком и казахским правописанием и т. д. Важно отметить, журнал «Айкап» знаменателен тем, что является одним из печатных органов, который стал символом казахского национального пробуждения и построения национальной идентичности, переросшее в движение Алаш-Орда. Публикации в журнале стали средством коммуникации между общественностью, интеллигенцией и ключевыми личностями национального движения: Ахмет Байтурсинов, Миржакып Дувлатов, Элихан Нурмухамедулы Бөкейханов, Жакып Акбаев, Ахмед Джанталин, Молдагали Жолдыбаев, Тахир Жомартбаев, Магжан Жумабаев, Габдулгазиз Муса, Мухаметселим Кешимов, Бакытжан Каратаев, Шахзаман Джияшеф, Шекерим Кудайбердиев, Мугаллим Малдыбаев, Бейимбет Майлин, Сакен Сейфуллин – является одной из выдающихся фигур своего времени. Интеллектуальной основой для движения Алаш послужило движение Джедид. Движение Джедид – это движение, основоположником которого стал Исмаил Гаспринский, послужило фундаментом для турецких народов в Крыму и Российской империи, определив необходимые действия для избавления их от отсталости. По словам Гаспирали, просвещение тюркского мира возможно только путем придания значения образованию и культуре. Неграмотность является фундаментальной проблемой, единственное возможное решение – это совершенствование базового образования, то есть начального образования. Идеологию кадимизма следует заменить на джадидизм в начальных школах. Свои взгляды касательно джадидизма он изложил в газете «Терджюман», которую начал издавать в Крыму в 1883 г. под заголовком «Единство языка, мысли и дела» и стал пионером реформы образования. По его словам, школы и медресе должны быть отделены друг от друга, учителя начальных классов должны быть обособлены.

Профессия учителя должна быть оплачиваемой на уровне квалифицированных специальностей, а не формироваться на добровольной основе. В начальных школах должна быть создана новая программа, включающая чтение и письмо, а также такие курсы, как математика, география, социальные науки и изучение окружающего мира. Вскоре эти принципы принесли свои плоды, новый подход к образованию сыграл важную роль в подготовке многих учителей. Под руководством татарских, ногайских и башкирских учителей метод распространился среди тюркских общин Центральной Азии, объединяя всех тюрков-мусульман под лозунгом национальной идентичности и самосознания. Цель статьи – определить, что писали в журнале «Айкап» о татарах и татарском языке интеллектуалы, заложившие основы независимого государства Алаш-Орда, большинство из них получили образование в татарских школах Казахстана или в школах Татарстана.

Ключевые слова: журнал «Айкап», казахский язык, Алаш Орда, татарский язык, татары.

